

การพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานไทยร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชน
หัตถกรรมสู่ความยั่งยืน กรณีศึกษาพหุเทศะพื้นที่*
DEVELOPMENT OF THE CONTEMPORARY THAI WICKER HANDICRAFTS
OF THE HANDICRAFT COMMUNITY ENTERPRISE TOWARDS
SUSTAINABILITY. A MULTI-SITE CASE STUDY

ปรียศรี พรหมจินดา

Priyasri Promchinda

โสสมฉาย บุญญานันต์

Soamshine Boonyananta

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Chulalongkorn University, Thailand

E-mail: priyasri.promchinda@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพปัญหาของการพัฒนาศิลปหัตถกรรมร่วมสมัยในวิสาหกิจชุมชน และศึกษากระบวนการการพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยในวิสาหกิจชุมชนที่ทำให้เกิดความยั่งยืน เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาวิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดุนและวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ์ ใช้การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจงแล้วจึงเลือกแบบกึ่งอนิหิมะ เก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างจากผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาที่เกี่ยวข้องและรวมกลุ่มตัวอย่างจำนวน 12 คน แบบวิเคราะห์เอกสารและแบบสังเกต ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัจจุบัน วิสาหกิจชุมชนผลิตหัตถกรรมจักสานจากวัตถุดิบในท้องถิ่นที่มีคุณค่าทางใจและคุณค่าทางปัญญา มีศาสนาเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรม มีการอยู่อาศัยแบบระบบเครือญาติ มีการเปิดรับวัฒนธรรมร่วมสมัยจากภายนอกชุมชน มีผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ชุมชมรักษาสมาคมดูแลให้ระบบนิเวศของแหล่งวัตถุดิบ อนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิม พบสภาพปัญหาคือการจักสานลวดลายแบบดั้งเดิมกำลังสูญหายไป เยาวชนไม่ได้เรียนรู้หัตถกรรมจักสาน สมาชิกในชุมชนไม่นิยมใช้เครื่องจักสาน การเสียสมดุลการผลิตแบบวิสาหกิจชุมชนและมีการใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิต กระบวนการพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานไทยร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมสู่ความยั่งยืน ประกอบด้วย การมีความเข้าใจในการเป็นวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสาน การต่อยอด

* Received 16 February 2021; Revised 21 November 2021; Accepted 26 November 2021

ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน การรู้จักปรับตัวและการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ จากผลการวิจัยข้างต้นนำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนศิลปหัตถกรรมอื่นที่สามารถนำไปประยุกต์สร้างคุณค่าผลิตภัณฑ์และต่อยอดไปสู่แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ต่อไป

คำสำคัญ: การพัฒนาศิลปหัตถกรรมจักสานไทยร่วมสมัย, วิสาหกิจชุมชน, ความยั่งยืน, พหุเทศะพื้นที่

Abstract

The objectives of this research article were to study the present conditions and problems in the development of contemporary arts and crafts in community enterprises and study the process of developing contemporary Thai arts and crafts in community enterprises that can lead towards sustainability. This research was the qualitative methodology by studying the Toei Panan Ban Duhun community enterprise products, and the Krajoed Wannee handicraft community enterprise. The study used a specific sample selection process and applied a snowball procedure. Data were consolidated by structured interviews from experts in related fields and a sample group of 12 persons, by analyzing documents and observation forms. Results shows that under the current conditions, community enterprises are producing handicrafts from local raw materials that have sentimental and intellectual value with their religion as the center of local activities. They cohabit as kinship and are receptive to outside culture. They have strong community leaders who adhere firmly to the sufficiency economy concept, who maintain balance to the raw material ecosystem and preserve traditional wisdom. Problems are encountered due to the reduced popularity of original weaving patterns, their youth unwillingness in learning on how to weave, the unpopularity on the use of basketry, unbalanced community enterprise production, and the use of chemicals in the production process. The process of developing contemporary Thai arts and crafts weaving of the community enterprises' handicraft towards sustainability, consist of; developing an understanding of being a handicraft community enterprise, further development of the local arts and culture, transferring the wisdom of producing handicrafts, and knowing on how to adapt and receive support from the government. The above results have led towards recommendations for the development of other arts and crafts community

enterprises which can be applied to create product values that can be further developed into a creative economy concept.

Keywords: The Development of Contemporary Thai Basketry Arts and Crafts, Community Enterprises, Sustainability, Multisite Study

บทนำ

ในอดีตประเทศไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศเกษตรกรรม ประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตด้วยการพึ่งพาภูมิปัญญาพื้นบ้านและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น และเมื่อแนวโน้มทางการพัฒนาประเทศได้ยึดแนวทางตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อการค้าและการส่งออก ส่งผลให้เป้าหมายของเศรษฐกิจภาคการเกษตรเปลี่ยนไปเป็นการเติบโตแบบเศรษฐกิจทุนนิยม (ชยาพร วัฒนศิริ และคณะ, 2553) และเมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ได้ส่งผลต่อการใช้ชีวิตของประชาชน ประเทศไทยจึงได้ทบทวนแผนการพัฒนาประเทศโดยการกลับสู่รากฐานภาคการเกษตรและชุมชน ด้วยเหตุนี้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 12 จึงมีเป้าหมายสำคัญในการเปลี่ยนประเทศไทยที่มีรายได้ปานกลางไปสู่ความมั่งคั่ง มั่นคง และยั่งยืน ภายใต้ยุทธศาสตร์เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคมและให้ความสำคัญกับศักยภาพของชุมชนที่เป็นฐานรากให้มีความเข้มแข็ง เสริมสร้างผู้ประกอบการและเศรษฐกิจชุมชนในการแข่งขันเพื่อยกระดับผลิตภาพแรงงานให้พึ่งพาตนเองได้และสามารถรับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจนสามารถพัฒนาสู่สากลอย่างยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) ทั้งนี้กระบวนการพัฒนาประเทศยังได้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจสร้างสรรค์บนพื้นฐานของการใช้องค์ความรู้ (Knowledge) การศึกษา (Education) การสร้างสรรค์ (Creativity) การใช้ทรัพย์สินทางปัญญา (Intellectual Property) เชื่อมโยงกับพื้นฐานทางวัฒนธรรม รวมถึงการสั่งสมความรู้ของสังคม การผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม ประเพณีและภูมิปัญญาเข้ากับเทคโนโลยีเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและเชื่อมโยงกับภาคการผลิตและภาคบริการ เช่น อุตสาหกรรมการออกแบบ วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SMEs) วิสาหกิจชุมชน เป็นต้น (ไศรยา หอมชื่น, 2554)

ประเทศไทยมีความโดดเด่นด้านความหลากหลายทางชาติพันธุ์ที่มีวัฒนธรรมประเพณีและวิถีเฉพาะในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษจึงเป็นหลักฐานที่บ่งบอกถึงการสั่งสมองค์ความรู้ในการดำรงชีวิต งานหัตถกรรมจักสานจึงเป็นเอกลักษณ์ของคนไทยที่น่าวัตถุติบ ธรรมชาติมาพัฒนาเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ผสมผสานเข้ากับขนบประเพณี ความเชื่อและศิลปวัฒนธรรมไทย ทำให้พบเห็นอัตลักษณ์ท้องถิ่นแฝงอยู่ในงานหัตถกรรมเสมอ (วิบูล ลี้สุวรรณ, 2558) การพัฒนารูปลักษณ์เครื่องจักสานให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตในปัจจุบันนับเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาให้มีความร่วมสมัยซึ่งเป็นการอนุรักษ์งานหัตถกรรมให้คงอยู่และยังเป็นโอกาสทางเศรษฐกิจของผู้ประกอบการในการสร้างรายได้สู่ชุมชน

(ตระกูลพันธ์ พัทธเมธา, 2559) ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษผสมผสานเข้ากับศิลปวัฒนธรรมร่วมสมัย ชุมชนหัตถกรรมมากมายได้รวมกลุ่มพัฒนางานฝีมือให้มีเอกลักษณ์ที่สร้างคุณค่าและเพิ่มมูลค่าสร้างรายได้ผ่านงานศิลปหัตถกรรมไทย กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ ได้ให้นิยาม วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) ไว้ว่าคือกิจการของชุมชนเกี่ยวกับการให้บริการ การผลิต หรือการดำเนินการที่ทำโดยกลุ่มที่มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันเป็นกิจการ เพื่อสร้างรายได้ให้เกิดการพึ่งพาตนเองของชุมชนและระหว่างชุมชน (กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, 2548) วิสาหกิจชุมชนจึงเป็นแนวทางที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจชุมชนที่ยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดุนุ่น จังหวัดตรัง และวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ จังหวัดพัทลุงมีความโดดเด่นในการพึ่งพาตนเองและยกระดับศิลปหัตถกรรมไทยให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นร่วมสมัยสร้างรายได้แบ่งปันสมาชิกและยังมีส่วนในการขยายผลไปยังชุมชนใกล้เคียง สร้างความมั่นคงในชุมชนสอดคล้องกับพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 (กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, 2548)

ผู้วิจัยจึงสนใจที่ศึกษาการพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสานที่เกิดความยั่งยืนในหลากหลายพื้นที่ซึ่งมีบริบทแตกต่างกันโดยใช้กรณีศึกษาแบบพหุเทศกรณี (Multi-site Case Study Research) เพื่อนำข้อค้นพบไปสร้างความเป็นไปได้ในการพัฒนาศักยภาพชุมชนหัตถกรรม รวมถึงการอนุรักษ์อย่างสร้างสรรค์ที่สะท้อนถึงอัตลักษณ์ศิลปหัตถกรรมไทยส่งผลกระทบต่อความแข็งแรงด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจให้ประเทศได้เกิดความยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันและสภาพปัญหาของการพัฒนาศิลปหัตถกรรมร่วมสมัยในวิสาหกิจชุมชน
2. เพื่อศึกษากระบวนการการพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยในวิสาหกิจชุมชนที่ทำให้เกิดความยั่งยืน

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กรณีศึกษาพหุเทศพื้นที่ (Qualitative Multi - site Case Study Research) โดยศึกษาวิเคราะห์วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดุนุ่น จังหวัดตรัง และวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ จังหวัดพัทลุง ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิจากเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและสังเกตจากชุมชนและผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ดังนี้

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง คือ วิสาหกิจชุมชนผู้ผลิตงานศิลปหัตถกรรมไทย ได้แก่ผู้นำวิสาหกิจชุมชน ช่างผู้ผลิตหัตถกรรมจักสาน สมาชิกชุมชน และนักท่องเที่ยว ทำการเลือกแบบ

เฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) จากนั้นจึงเลือกตัวอย่างแบบก้อนหิมะ (Snowball Sampling) มีเกณฑ์การคัดเลือกคือเป็นวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสานมีชื่อเสียง ดำเนินกิจการมาไม่ต่ำกว่า 5 ปี ใช้วัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น โดยผู้ให้ข้อมูลต้องมีความสมัครใจและยินยอมในการให้สัมภาษณ์ จำนวน 9 คน ผู้เชี่ยวชาญในสาขาที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน สภาพปัญหาและการพัฒนา ศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยในภาพรวมและผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา (IOC) โดยต้องมีประสบการณ์ด้านการสอนศิลปศึกษาไม่ต่ำกว่า 5 ปี เชี่ยวชาญด้านศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยและสำเร็จการศึกษาระดับคุณวุฒิปริญญาตรี คณะครุศาสตร์ศึกษาศาสตร์ ศิลปกรรมศาสตร์หรือสาขาที่เกี่ยวข้อง จำนวน 3 คน รวมกลุ่มตัวอย่างทั้งสิ้นจำนวน 12 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) เพื่อเก็บข้อมูลเชิงลึกด้านประวัติและสภาพของวิสาหกิจชุมชน ความคิดเห็นและความเชื่อของชุมชน

แบบสังเกต เพื่อเก็บข้อมูลสภาพแวดล้อม พฤติกรรม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

แบบวิเคราะห์เอกสาร ใช้เก็บข้อมูลเชิงเอกสาร ที่ตรวจสอบเชิงเนื้อหา (IOC) โดยผู้ทรงคุณวุฒิแล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิและนำไปทดลองใช้ (Try-out)

แผนการดำเนินงานวิจัย

การวิจัยแบ่งออกเป็น 4 ระยะ ดังนี้ 1) เก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์และสำรวจสภาพปัจจุบันและปัญหา เป็นการศึกษาเอกสารเพื่อเก็บและรวบรวมข้อมูล 2) พัฒนาและทดสอบเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) 3) ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และใช้แบบสังเกต 4) วิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล (Content Analysis) และการสรุปผลที่ได้จากการสัมภาษณ์ ตรวจสอบแบบสามเส้า สรุปข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย หาข้อสรุปของปัญหาและอภิปรายผล

ผลการวิจัย

สภาพปัจจุบันของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสานไทยร่วมสมัย

วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดุนุน ตั้งอยู่ในตำบลบ่อหิน อำเภอสิเกา จังหวัดตรัง คราวเรือนส่วนใหญ่เป็นชาวไทยนับถือศาสนาอิสลาม มีสมาชิกนุรุลยาก็ลบ้านดุนุนเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการบำเพ็ญศาสนกิจและสอนศาสนาให้แก่เด็กๆ ส่วนใหญ่ยังใช้วิถีชีวิตเกษตรกร มีอาชีพหลักคือการทำสวนยางและทำการประมง บ้านดุนุนได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงต้นแบบ ปี 2553 และหมู่บ้านโอท็อปเพื่อการท่องเที่ยวปี 2555 และมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องภายใต้วิถีชีวิตชุมชนมุสลิม ตลอดทั้งมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม

ทั้งภูเขาและทะเล เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ด้านการพัฒนาและแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ วิถีชีวิต ประมงพื้นบ้าน เป็นต้น ยังมีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจักสานเตยปาหนันมาไม่ต่ำกว่าร้อยปี จากบรรพบุรุษชาวอินโดนีเซียที่นำเรือมาเทียบท่าและมาตั้งรกราก ณ อ่าวสิเกา จังหวัดตรัง

หัตถกรรมจักสานเตยปาหนันเป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน จากการใช้ในชีวิตประจำวันตามวิถีชาวมุสลิม เช่น สานเสื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาอิสลาม สานหมวกยาสีสำหรับใส่ยาเส้นและเศษสตางค์ เป็นต้น โดยเฉพาะเสื่อที่มีถูกนำมาใช้งานในพิธีทางศาสนา เช่น ผู้ชายจะนำเสื่อไปใช้ปูพื้นเพื่อรองนั่งทำละหมาดที่มีสยิด ในขณะที่ผู้หญิงจะปูเสื่อบนพื้นบ้านเรือนและใช้เสื่อในพิธีแต่งงานโดยเจ้าบ่าวและเจ้าสาวจะไปตัดใบเตยปาหนันและช่วยกันสานเสื่อไว้ปูพื้นรับนิทานในงานแต่งงานโดยจำนวนผืนเสื่อจะแสดงถึงฐานะของคู่บ่าวสาว เสื่อยังถูกนำมาใช้ในงานบุญทางศาสนา ทั้งพิธีสวดและการจัดเตรียมอาหารและรับเพื่อนบ้านที่มาร่วมจัดงานโดยชายหญิงจะแบ่งหน้าที่กัน นอกจากนี้เสื่อยังถูกใช้ในพิธีศพโดยหลังจากที่มีการห่อศพด้วยผ้าแล้ว ญาติจะใช้เสื่อเตยปาหนันรองด้านล่างหลุมก่อนฝังศพที่กุโบร์เพราะเสื่อเตยปาหนันเป็นวัสดุจากธรรมชาติสามารถย่อยสลายได้ การสานเตยปาหนันเปลี่ยนเป็นเพื่อจำหน่าย และมีความร่วมสมัยมากขึ้น อย่าง กระเป๋าสตรี ทำให้เตยปาหนันกลายเป็นผลิตภัณฑ์จักสานที่ ทั้งสร้างงานสร้างรายได้ สร้างชื่อเสียงทั้งในประเทศและต่างประเทศ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ญี่ปุ่น และอินโดนีเซีย

ผู้นำวิสาหกิจชุมชนคนปัจจุบันสืบทอดงานจากมารดาที่มีปัญหาสุขภาพ ได้ศึกษาต่อที่ กรุงเทพมหานครและทำงานในห้างสรรพสินค้า ทำให้ได้เรียนรู้จากการฝึกปฏิบัติและเห็นโอกาสธุรกิจ จึงได้เริ่มนำเสื่อมาพัฒนาเป็นกระเป๋าซึ่งเป็นสินค้าที่ได้รับการตอบรับดีจากชาวต่างชาติ จึงเกิดแนวคิดในการพัฒนาสินค้าให้ตอบสนองความต้องการของตลาด และออกร้านในงานแสดงสินค้าที่เป็นจุดเริ่มต้นในการพัฒนาภูมิปัญญาจักสานเตยปาหนันสู่การทำธุรกิจอย่างชัดเจน

วิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ ตั้งอยู่ที่ตำบลพนาสูง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง มีการสานกระจูดเป็นภูมิปัญญาของช่างพื้นถิ่นในอดีตที่นำกระจูดมาพัฒนาเป็นงานหัตถกรรมเพื่อประโยชน์ใช้สอยและด้วยคุณสมบัติพิเศษของกระจูดที่สามารถดูดความชื้นได้ ทนทานและเหนียว ชาวบ้านในอดีตจึงนำมาสานเป็นเสื่อไว้สำหรับนอน ต่อมาได้พัฒนามาเป็นเครื่องใช้ในบ้านหลากหลายรูปแบบ การสานกระจูดเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงรากวัฒนธรรมของชาวใต้ที่อาศัยใกล้ป่าพรุซึ่งได้รับมรดกภูมิปัญญาหัตถกรรมจากบรรพบุรุษและเห็นคุณค่าวัสดุพื้นถิ่นที่มีอยู่จึงนำมาสร้างเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เสื่อกระจูดเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประจำวันดั้งเดิม และด้วยความทนทานและระบายอากาศได้ดี เสื่อกระจูดจึงได้รับความนิยมในการนำมาใช้งานมาจนทุกวันนี้

ในปี 2542 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎร ณ บ้านหัวป่าเขียว ตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ทรงทราบว่าราษฎรมีความเป็นอยู่ลำบาก มีอาชีพหลักเพียงการประมงขนาดเล็ก

และการทำนา ไม่มีรายได้พอตลอดทั้งปี มีอาชีพเสริมด้วยการสานเสื่อกระจูดและขาดความรู้ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ จึงทรงโปรดเกล้าให้จัดตั้งศูนย์ศิลปาชีพบ้านหัวป่าเขียวขึ้นเพื่อแก้ปัญหาและฝึกสอนวิชาชีพแก่ราษฎร ปัจจุบันศูนย์ศิลปาชีพบ้านหัวป่าเขียว ประกอบด้วยกลุ่มวิชาชีพ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) กลุ่มทอผ้า 2) กลุ่มปักผ้า และ 3) กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกระจูด โครงการในพระราชดำริ ศูนย์ศิลปาชีพบ้านหัวป่าเขียว จึงเป็นจุดเริ่มต้นของความโดดเด่นของงานหัตถกรรมของตำบลทะเลน้อย อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง

ผู้นำวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิเริ่มแรกเป็นช่างสานเสื่อกระจูด เมื่อเริ่มมีรายได้ดีขึ้นจึงจัดตั้งเป็นกลุ่มหัตถกรรมกระจูด และจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชนในเวลาต่อมา หัตถกรรมกระจูดวรรณิเริ่มต้นจากการผลิตเสื่อและเครื่องใช้ที่ทำจากกระจูด ผู้นำวิสาหกิจชุมชนได้รับการยกย่องจากศูนย์ศิลปาชีพพิเศษระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน) ให้เป็นครูช่างศิลป์หัตถกรรมในปี 2556 หนึ่งในช่างหัตถกรรมที่มีฝีมือและนำต้นกระจูดมาสร้างมูลค่าเพิ่มรายได้และต่อมากิจการสานกระจูดได้มีจุดเปลี่ยนแปลงเมื่อบุตรชายของผู้นำวิสาหกิจชุมชนได้สำเร็จการศึกษา มีส่วนในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ สร้างเอกลักษณ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่โดดเด่นด้วยเทคนิคการผลิต การย้อมสี การผสมผสานวัสดุอื่น เช่น การปักไหมลงบนกระจูดด้วยลวดลายตามสมัยนิยม เช่น รูปผลงานศิลปะ สัตว์เลี้ยง ทิวทัศน์ เป็นต้น เพื่อสร้างความแตกต่างจนผลิตภัณฑ์เป็นที่นิยม และได้รับการยกย่องให้เป็นทายาทครูช่างศิลป์หัตถกรรมในปี 2557 และสร้างรายได้เพิ่มขึ้นให้แก่วิสาหกิจชุมชนกระจูดวรรณิ ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิมีการกระจายงานจักสานและงานปักแบ่งปันรายได้สู่สมาชิก ขยายธุรกิจด้วยการสร้างที่พักแบบโฮมสเตย์ให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้การสานกระจูดร่วมกับชุมชน ซึ่งนับเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ที่เพิ่มคุณค่าจากการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมและก่อให้เกิดผลดีต่อความยั่งยืนของชุมชนในระยะยาว

สภาพปัญหาของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสานไทยร่วมสมัย

วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดงหูน ลวดลายการจักสานเสื่อเตยปาหนันแบบดั้งเดิมในอดีตเป็นลายที่ได้รับความนิยมจากศิลปกรรมในสมัยก่อน เช่น ลายดอกพิกุล ลายลูกแก้ว ลายอกปู เป็นต้น มักพบในเครื่องใช้ในพิธีการสำคัญทางศาสนา แต่ในปัจจุบันเริ่มพบเห็นน้อยลงเพราะมีความละเอียดซับซ้อน มีเพียงไม่กี่คนที่สามารถสานได้และยังใช้เวลาในการสานนานกว่าลวดลายพื้นฐานเมื่อเปรียบเทียบกันในการผลิต เช่น ลายขัด ลายสอง และลายสามที่ตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคได้เหมาะสมกว่า

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมจากภายนอกชุมชน เช่น กระแสนิยมวัฒนธรรมต่างชาติในยุคดิจิทัลทำให้เยาวชนใช้เวลาว่างกับสื่อสังคมออนไลน์มากกว่าการเรียนรู้การจักสานเตยปาหนัน อีกทั้งยังมองว่าหัตถกรรมจักสานเป็นกิจกรรมของผู้สูงอายุที่ผลิตเครื่องจักสาน ไกลตัว และยังไม่ให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมและแหล่งวัตถุดิบ ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายที่ภูมิปัญญาจักสานเตยปาหนันแบบดั้งเดิมจะสูญหาย ประกอบกับพลาสติกมีราคาถูกเข้ามา

แทนที่เครื่องจักสาน หาซื้อง่าย ราคาถูกทำให้ความนิยมในการใช้งานเครื่องจักสานในครัวเรือนลดลง

วิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรวรรณิ ผลิตภัณฑ์มีความโดดเด่นและรูปลักษณ์สวยงาม ตรงกับรสนิยมและการใช้งานของผู้บริโภคในปัจจุบัน ได้รับความนิยมและเป็นที่ต้องการสูง ในระยะเวลารวดเร็วทำให้ต้องเร่งการผลิตและการเพิ่มปริมาณการใช้กระจูดในธรรมชาติ ชุมชนจึงปลูกกระจูดเพื่อผลิตหัตถกรรมต้องใช้แรงงานช่างจักสานจำนวนมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ช่วงเทศกาลเพื่อมอบเป็นของขวัญ รวมถึงมียอดสั่งผลิตปริมาณสูงจากผู้ประกอบการรายใหญ่ ทำให้เกิดความไม่สมดุลในระบบการผลิตตามแนวคิดวิสาหกิจชุมชน ความนิยมหัตถกรรมกระจูดทำให้เกิดผลผลิตสินค้าซ้ำกัน วัตถุดิบท้องถิ่นไม่เพียงพอจึงสั่งซื้อจากจังหวัดใกล้เคียง เป็นผลให้หัตถกรรมกระจูดแห่งตำบลทะเลน้อยมีความคลาดเคลื่อนไปจากดั้งเดิมจึงต้องควบคุมคุณภาพให้ดี นอกจากนี้ในขั้นตอนการผลิตยังมีผู้ผลิตบางรายใช้สารเคมีเคลือบกระจูดซึ่งเป็นสารระเหยที่ก่อให้เกิดอันตรายต่อร่างกายและเป็นสารเคมีที่มีผลต่อสมดุลสิ่งแวดล้อมอีกด้วย อย่างไรก็ตามได้มีการณรงค์ให้ความรู้ถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นต่อร่างกายและสิ่งแวดล้อม

กระบวนการพัฒนาศิลปหัตถกรรมร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนผลิตภัณฑ์เตยปาหนันบ้านดู่หูน เตยปาหนันหรือต้นลำเจียกเป็นพืชที่ขึ้นตามแนวป่าโกงกาง ชาวบ้านเตรียมวัตถุดิบจากเครื่องมือที่สร้างขึ้นเอง และใช้เวลาหลายวันก่อนนำมาขึ้นรูปสานเป็นผลิตภัณฑ์ได้ เมื่อนำมารีดเอาหนามออกแล้วลนไฟจะทำให้เส้นใยนุ่มและยืดหยุ่น ผิวเป็นมันเงา จึงเหมาะที่จะนำมาทำเป็นเครื่องจักสาน เริ่มต้นจากการเก็บใบเตยปาหนันในแหล่งธรรมชาติ ตัดหนามเส้นกลางออก นำไปลนไฟเพื่อเพิ่มความเงาและเอาหนามริมใบออกตามวิธีดั้งเดิม นำไปเข้าเครื่องรีดเพื่อไล่ความชื้นออกและแช่น้ำสองคืน จากนั้นจึงย้อมสีแบบย้อมร้อนแล้วตากเส้นเตยให้แห้งจึงเหนียวเป็นพิเศษ แล้วจึงออกแบบลายเพื่อสานขึ้นรูปเริ่มที่การสานเป็นเส้น ลวดลายสานมีสัญลักษณ์เรขาคณิตและสามารถพัฒนาลวดลายได้หลายรูปแบบ เส้นเตยขนาดใหญ่มักจะสานเป็นเสื่อ เตยเส้นเล็กจะนำไปสานกระเป๋าหรือเครื่องใช้ขนาดเล็ก ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดกันมานี้แม้มีกระบวนการที่มีความซับซ้อนแต่ก็ทำให้ได้เส้นเตยที่มีสีขาวสะอาด มีความเหนียวและทนทาน เครื่องใช้จากเตยปาหนันจึงมีอายุการใช้งานยาวนาน ทนทานต่อสภาพแวดล้อม เก็บรักษาได้ง่าย อีกทั้งยังเป็นวัตถุดิบที่มีราคาถูก สามารถหาได้ในสภาพแวดล้อมท้องถิ่นทั่วไป

เสื่อเตยปาหนันเป็นสินค้าสร้างรายได้และชื่อเสียงให้แก่ชุมชนทำให้หน่วยงานทั้งราชการและเอกชนเดินทางมาศึกษาดูงาน ชมการสาธิตการผลิตเครื่องจักสาน ฝึกปฏิบัติจักสาน และชุมชนก็ได้รับเชิญเป็นวิทยากรให้แก่สถาบันการศึกษาหลายครั้ง ในขณะที่เดียวกันวิสาหกิจชุมชนก็ได้เข้าอบรมเพื่อพัฒนาทักษะความรู้กับหน่วยงานภาครัฐหลายครั้ง และการเคยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานเอกชน สถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่น เช่น ได้รับเครื่องรีดน้ำออกเพื่อ

ทุนแรงในการผลิต ห้องตากเตยพลังแสงอาทิตย์ นับเป็นการช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทั้งเรื่องคุณภาพและการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

วิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ กระจูดเป็นวัชพืชที่มีความเหนียว ยืดหยุ่นได้ดี และเมื่อผสมกับภูมิปัญญาในการรักษาคุณค่าเส้นกระจูดให้ไม่หักง่ายเมื่อนำไปใช้งาน ชาวบ้านจะตัดต้นกระจูดมาคลุกโคลนขาวเพื่อทำให้นิ่มसानได้ง่ายขึ้น ตากแดด ตากน้ำค้าง ทูบแล้วจึงนำไปย้อมสีก่อนนำมาสานเป็นผลิตภัณฑ์ กระจูดจึงเป็นงานหัตถกรรมที่มีคุณค่าทั้งด้านประโยชน์ใช้สอยและความสวยงาม ปัจจุบันมีการพัฒนาเครื่องรีดกระจูดเป็นเครื่องทุนแรง ทำให้ลดเวลาการทำงานได้มาก ลวดลายการสานเสื่อกระจูด มักได้รับอิทธิพลมาจากธรรมชาติรอบตัว เช่น ใบไม้ ดอกไม้ และรูปสัตว์ ลวดลายกระจูดในแต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่าง ลายสานเสื่อกระจูดในจังหวัดพัทลุงซึ่งเป็นชาวไทยพุทธมักมีลักษณะลวดลายที่พัฒนามาจากลายไทย เช่น ลายลูกแก้ว ลายดอกจันทร์ เป็นต้น

ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมกระจูดวรรณิ ได้สร้างสรรค์ลวดลาย สีเส้นและรูปแบบที่ใช้ในชีวิตประจำวัน มีการวิเคราะห์ความต้องการของลูกค้าเพื่อเพิ่มมูลค่าจึงได้รับความนิยมจากลูกค้าหลายช่วงอายุ เช่น การปักเส้นไหมสีสดใสที่มีความละเอียดสูงบนกระจูด การย้อมสีในโทนเข้มเมื่อนำไปสานขึ้นรูปจะทำให้เกิดความรู้สึกใหม่และโดดเด่น รวมถึงการรับสั่งผลิตลายปักตามต้องการ และได้รับเริ่มการผสมผสานเส้นกระจูดกับวัตถุดิบอื่น เช่น เส้นใบลาน เพื่อให้เกิดการต่อยอดผลิตภัณฑ์ที่ใส่ใจในวิถีธรรมชาติเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมปราศจากการเคลือบแล็กเกอร์จึงเป็นที่ต้องการของตลาดต่างประเทศที่ใส่ใจในวิถีธรรมชาติสอดคล้องกับมาตรฐานของการส่งออก และเสื่อสามารถม้วนพับใส่กระเป๋าเดินทางและคลายตัวกลับคงรูปทรงเดิมได้ทำให้เป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมในกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติและมีการส่งออกได้รับความนิยมโดยเฉพาะในประเทศญี่ปุ่น

กล่าวโดยสรุป กระบวนการพัฒนาศิลปหัตถกรรมร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชนสู่ความยั่งยืน วิสาหกิจชุมชนมีความเข้าใจการเป็นวิสาหกิจชุมชน ยังคงรักษาภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อรักษาคุณสมบัติของวัตถุดิบและหัตถกรรม มีการปรับปรุงผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการของผู้บริโภคในปัจจุบัน และยังพัฒนาทักษะการจักสานให้ร่วมสมัยทั้งรูปลักษณ์และการผลิตด้วยการแลกเปลี่ยนความรู้กับหน่วยงานภายนอกอยู่เสมอ และยังมีถ่ายทอดความรู้ให้สมาชิกในชุมชน และรณรงค์การผลิตที่ปลอดภัยและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และใช้เทคโนโลยีจากหน่วยงานภายนอกเพื่อลดระยะเวลา ทุนแรง เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมถึงมีการปลูกวัตถุดิบทดแทนเพื่อรักษาระบบนิเวศในชุมชน พัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ที่สะดวกต่อการขนส่ง การพัฒนาผลิตภัณฑ์จักสานจึงอาศัยทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิมและการผสมผสานกับเทคนิคการผลิตแบบปัจจุบันเข้าด้วยกัน

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

สภาพปัจจุบัน และสภาพปัญหาของวิสาหกิจชุมชนจักสานไทยร่วมสมัย

1. ความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เชื้อชาติ ศาสนา จากอดีตสู่ปัจจุบัน ส่งผลให้ค่านิยมในการดำรงชีวิตของแต่ละชุมชนเปลี่ยนไป แต่ยังคงรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นไว้ เกิดการยอมรับ ทำความเข้าใจ รวมถึงเปิดรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและแนวคิดที่แตกต่างไป จากอดีตทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านความคิดนำไปสู่การพัฒนาผลงานหัตถกรรมที่มีความร่วมสมัย นอกจากนี้ยังพบว่าศาสนาเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ส่งเสริมการกระทำศาสนกิจอยู่เสมอ สมาชิกในชุมชนจึงยึดมั่นในหลักคำสอนและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัดซึ่งส่งผลถึงการเกิดความร่วมมือร่วมแรงทำกิจกรรมมีความสนิทสนมคุ้นเคย มีความผูกพันแบบเครือญาติทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกับ ระเบียบธรรม มุหะหมัด กล่าวศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและทำให้ชุมชนมีความสามัคคีเป็นหนึ่งเดียวกัน เกิดการปฏิบัติไปในทางเดียวกันและเป็นจุดยึดเหนี่ยวทางจิตใจ การพบปะกันยังทำให้สมาชิกในชุมชนได้แลกเปลี่ยนทัศนะและรับฟังความคิดเห็น หากมีปัญหาจะร่วมมือกันหาแนวทางป้องกันแก้ไข (ระเบียบธรรม มุหะหมัด, 2556) นอกจากนี้การศึกษาของ เทพพร มังธานี เรื่องศิลปะทางศาสนาแนวคิดพื้นฐานและแนวทางการศึกษา กล่าวว่า ศาสนาสรางแรงบันดาลใจให้เกิดงานศิลปะ และพัฒนาควบคู่มาับประเพณีวัฒนธรรมสำคัญและความเชื่อท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง ศาสนาและศิลปะจึงพึ่งพาอาศัยกันและเคียงคู่กัน กลายเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (เทพพร มังธานี, 2563)

2. ความเข้มแข็งจากภายในสู่ภายนอกวิสาหกิจชุมชน ซึ่งชุมชนได้สร้างความพร้อมด้วยการต่อยอดการลงมือปฏิบัติ ความตั้งใจที่เป็นน้ำหนึ่งเดียวเกิดภาคภูมิใจในวิถีชุมชน ส่งผลต่อความต้องการในการเผยแพร่แนวคิดและอัตลักษณ์ของชุมชน ในรูปแบบการการมอบความรู้สู่นอกชุมชน การให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมและการอยู่ร่วมกันในชุมชน มีการแบ่งหน้าที่กันให้งานสำเร็จลุล่วงด้วยดีตามประเพณีในท้องถิ่น และยังปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างสม่ำเสมอ นอกจากนี้ จามร พงษ์ไพบูลย์ ศึกษากระบวนการสืบทอดภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่ 1) สมาชิกในชุมชนเกิดความรู้ความเข้าใจ 2) เกิดความสนใจ เกิดการฝึกปฏิบัติให้เกิดความเชี่ยวชาญ 3) สามารถปรับปรุงกระบวนการนำไปใช้ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และ 4) สามารถสืบทอดออกมาให้ภายนอกได้เห็นคุณค่าร่วมกัน (จามร พงษ์ไพบูลย์, 2550)

3. วิสาหกิจชุมชนรู้จักการพึ่งพาตนเอง ส่วนใหญ่มีการทดแทนทรัพยากรอย่างคุ้มค่า และสร้างสมดุลให้ระบบนิเวศด้วยการหาวิธีผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม(Eco-design) ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกับ กฤษณ์ จารดำรงศักดิ์ กล่าวถึงการสร้างกระบวนการพัฒนาที่เพิ่มความสามารถในการผลิตควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนทุนทางสังคมและธรรมชาติ คงอยู่ภายใต้ขอบเขตและการรองรับของระบบนิเวศ ทั้งนี้มนุษย์มีบทบาทสำคัญที่จะทำให้เกิด

การพัฒนาสิ่งอื่นได้จึงจำเป็นต้องพัฒนาให้มนุษย์มีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมก่อน เมื่อมนุษย์มีความตระหนักและความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคมแล้ว จะไม่ก่อให้เกิดการทำลายสังคม วัฒนธรรม และทุนทางธรรมชาติ ทั้งนี้การพัฒนาไม่เพียงหมายถึงการสร้างสิ่งใหม่ ๆ เสมอไป แต่รวมถึงการแก้ไข ปรับปรุง หรือการทบทวนความผิดพลาดทั้งหลายในอดีต เพื่อสร้างเป็นบทเรียนผ่านความรู้และภูมิปัญญา ตอบแทนสิ่งแวดล้อมและเสริมสร้างชุมชน (กฤษณ์ จารุดำรงศักดิ์, 2560) ดังที่วิสาหกิจชุมชนมีการแบ่งปันรายได้คืนกลับเพื่อพัฒนาชุมชนของตน เช่น การที่วิสาหกิจชุมชนได้จัดให้ความรู้แก่ปensionสมาชิกทั้งในและนอกชุมชน และการที่วิสาหกิจชุมชนได้แบ่งปันรายได้เพื่อมอบเป็นทุนการศึกษาแก่โรงเรียนประจำท้องถิ่นที่เป็นสถานศึกษาของลูกหลานที่จะเติบโตมาเป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสาน อย่างไรก็ตามยังพบว่า บางครัวเรือนมีการใช้สารเคมีในการผลิต และวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมแก้ปัญหาด้วยการอบรมให้ความรู้ให้ทราบถึงอันตรายต่อร่างกายและสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการใช้สารเคมี รวมถึงข้อจำกัดในการค้าขายกับต่างประเทศ

4. วิสาหกิจชุมชนมีการคงรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นอันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมของบรรพบุรุษเอาไว้ ทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ในวัสดุและการใช้ประโยชน์ เมื่อนำไปต่อยอดจะต้องทำให้ไม่เสียในคุณค่าเหล่านั้น เพียงแต่ดัดแปลงการใช้งานไปตามยุคสมัย และการศึกษาของ Norman Uphoff ที่กล่าวว่า การมีความรู้และภูมิปัญญาเกิดจากการเรียนรู้โดยมีผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องราวที่ถ่องแท้จากการบอกเล่าและสาธิตให้ดูเป็นตัวอย่าง (Uphoff, N, 1996) ซึ่งลักษณะการเรียนรู้ส่งผลให้เกิดความเข้าใจ ความเป็นมา เรื่องราวและกระบวนการที่ถูกต้อง จนสามารถนำมาจัดเป็นกิจกรรมเผยแพร่เพื่อการสืบสานถ่ายทอดองค์ความรู้สู่สาธารณะ

5. วิสาหกิจชุมชนเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่จะช่วยขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน โดยนำเอาเศรษฐศาสตร์ชุมชนหรือเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ให้เป็นระบบอย่างต่อเนื่อง ชุมชนจึงต้องพึ่งพาตนเอง มีวิถีชุมชนที่ต้องกำหนดเองและให้ชุมชนได้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาตามที่ เสรี พงศ์พิศ ที่อธิบายว่าวิสาหกิจชุมชนมีลักษณะดังนี้ 1) ชุมชนเป็นเจ้าของกิจการและบริหารจัดการเอง 2) ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มสร้างสรรค์ 3) ชุมชนใช้ทุนของตนเอง 4) ใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นฐานคิด 5) มีการผสมผสานกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล 6) ใช้วัตถุดิบที่หาได้จากในท้องถิ่นเป็นหลัก 7) มีความสอดคล้องกิจกรรมของชุมชน และ 8) ต้องพึ่งตนเองเป็นสำคัญ (เสรี พงศ์พิศ, 2550) นอกจากนี้ การมีผู้นำที่ดี มีวิสัยทัศน์ เข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการชุมชนได้ และเป็นศูนย์รวมในการแบ่งปัน และยึดถือการทำงาน การเข้าใจและรักษาความเป็นวิสาหกิจชุมชนเพื่อความยั่งยืนของชุมชน อีกทั้งยังมีการศึกษาของ ญัฐวดี พัฒนโพธิ์ และภคิณี กัลยาณมิตร ที่กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชนหรือการประกอบธุรกิจในชุมชนจะประสบความสำเร็จได้อย่างยั่งยืน ต้องอาศัยหลายประการ เช่น การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์สามารถบริหารจัดการที่โปร่งใส สามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพตามความต้องการของตลาด

ชุมชนมีเป้าหมายที่ชัดเจนร่วมกัน มีแนวคิดในการจัดการสิ่งแวดล้อม ให้ความสำคัญกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ และสมาชิกในชุมชนมีโอกาสในการพัฒนาความรู้ด้วยโอกาสเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ (ณัฐวดี พัฒนโพธิ์, 2560); (ภิกษุศักดิ์ กัลยาณมิตร, 2558)

กระบวนการพัฒนาศิลปหัตถกรรมไทยร่วมสมัยของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสาน ดังนี้

1. การสืบทอดภูมิปัญญา เยาวชนรุ่นใหม่ให้ความสำคัญกับเทคโนโลยีและการสื่อสาร เป็นเครื่องมือหลักในการทำกิจกรรมในชีวิตประจำวัน มีแนวโน้มว่าจะมองข้ามความสำคัญของการสืบสานหัตถกรรมจักสาน เนื่องจากมองเป็นเรื่องไกลตัว ตามที่ จรัสพิมพ์ วังเย็น ที่กล่าวว่า หากไม่มีการต่อยอดภูมิปัญญาหัตถกรรมไทยให้สอดคล้องกับบริบทร่วมสมัยและแนวคิดสมัยใหม่ของคนไทยที่กำลังเป็นกระแสของการเปลี่ยนแปลงและเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแล้ว กระแสเทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์และการสื่อสารนี้เองจะทำให้ศิลปวัฒนธรรมกลายเป็นเรื่องที่ล้าสมัย (จรัสพิมพ์ วังเย็น, 2554) อย่างไรก็ตาม พบความแตกต่างของทั้งสองชุมชน คือ เยาวชนในวิสาหกิจชุมชนกระจูดวรรณมีบทบาทในการเข้ามาเรียนรู้ในกรรมวิธีการสาน เป็นกำลังการผลิตรุ่นใหม่ถือได้ว่าเป็นการให้เยาวชนใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์และเรียนรู้และซึมซับ วัฒนธรรมการสานจากบรรพบุรุษและสืบสานต่อไปให้คงอยู่ในขณะที่วิสาหกิจชุมชนดุน การผลิตเครื่องจักสานส่วนใหญ่แล้วดำเนินการโดยผู้สูงอายุซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญของชุมชน

2. ความต้องการการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนมีการเปิดรับและแลกเปลี่ยนองค์ความรู้กันทั้งภายในและจากภายนอกชุมชน รวมถึงต้องการมีความรู้และทักษะผู้ประกอบการเพื่อให้ตอบรับกับความต้องการของตลาดในปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มลูกค้าทางออนไลน์ที่เพิ่มมากขึ้นหลังวิกฤตโควิด จึงจำเป็นต้องอาศัยเทคโนโลยีการจัดการทางการตลาดสมัยใหม่เข้ามาสนับสนุน เช่น สื่อสังคมออนไลน์ ที่ต้องทำความเข้าใจความต้องการที่หลากหลายของผู้บริโภคและการปรับตัวให้สามารถใช้เทคโนโลยี รวมถึงความรู้ในการออกแบบพัฒนาหัตถกรรมให้มีความโดดเด่นแต่ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของชุมชน อีกทั้งกับ วิจารณ์ พานิช ที่กล่าวว่าในยุคดิจิทัล เกิดความจำเป็นในด้านการมีทักษะในการเรียนรู้และดำรงชีพในโลกที่เปลี่ยนแปลง เช่น การมีทักษะแห่งอนาคตในการสื่อสาร การคิดขั้นสูง การทำงานร่วมกับผู้อื่น ความเข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลและการใช้คอมพิวเตอร์และการรู้เท่าทันเทคโนโลยี (วิจารณ์ พานิช, 2556) เป็นต้น และตามที่ Marco Thom กล่าวว่าผู้มีอาชีพเกี่ยวกับศิลปะควรมีความรู้ด้านการเป็นผู้ประกอบการศิลปะ และสามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้เพื่อสร้างมูลค่า จึงควรเรียนรู้ทักษะจำเป็น 7 ประการ คือ 1) ทักษะด้านความคิด 2) ทักษะด้านโอกาส 3) ทักษะด้านการคิดเชิงกลยุทธ์ 4) ทักษะด้านการคิดสร้างสรรค์ 5) ทักษะด้านการเป็นผู้นำ 6) ทักษะด้านการบริหารการเงิน และ 7) ทักษะด้านการตลาด (Thom, M, 2016)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่องนี้สามารถสรุปได้ดังนี้ ปัจจุบันวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสานมีความเข้าใจในการเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีความเข้มแข็ง สมาชิกของชุมชนที่มีความเข้าใจและให้ความสำคัญของการมีส่วนร่วมของชุมชนมีความเป็นอยู่ผูกพันกับแบบเครือญาติจึงมีความสามัคคีในการทำกิจกรรมและมีศาสนาเป็นศูนย์กลางยึดเหนี่ยวใจ และรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ มีการแบ่งปันและการกระจายรายได้ให้สมาชิกอย่างเท่าเทียม และยังมีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง สามารถแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างวิสาหกิจชุมชน เช่น การให้ความรู้ระหว่างสมาชิกในชุมชน การศึกษาดูงานในพื้นที่ใกล้เคียง สร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่เกื้อหนุนกันในเชิงธุรกิจ และยังพบปัญหาว่าการจักสานลวดลายแบบดั้งเดิมกำลังสูญหายไปเนื่องจากขาดคนสืบทอด เยาวชนไม่ได้เรียนรู้หัตถกรรมจักสาน สมาชิกในชุมชนไม่นิยมใช้เครื่องจักสาน และการเสียสมดุลการผลิตแบบวิสาหกิจชุมชนและมีการใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิตในบางชุมชน อย่างไรก็ตามมีการณรงค์ลดการใช้สารเคมีและจัดอบรมการผลิตภัณฑ์ที่ลดการใช้สารเคมีและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้กระบวนการพัฒนาหัตถกรรมจักสาน มีการรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นโดยการปรับและประยุกต์ลวดลายสาน คิดค้นวิธีที่เพิ่มคุณภาพวัสดุเพื่อตอบสนองการใช้งาน รวมถึงปรับรูปลักษณ์ให้สอดคล้อง ทันสมัยตามกระแสความต้องการของผู้บริโภค ซึ่งนับเป็นการอนุรักษ์รูปแบบหนึ่ง และยังต่อยอดหัตถกรรมของท้องถิ่นด้วยการทดลองเทคนิคการผลิต การย้อมสี ตกแต่ง และสานตามวิธีดั้งเดิมเพื่อให้ได้ความหมายและความรู้สึกใหม่เพื่อการต่อยอดภูมิปัญญาที่ตกทอดมา และรักษาความสมดุลธรรมชาติด้วยการปลูกทดแทนเมื่อมีการนำไปใช้ จัดการสิ่งแวดล้อม และใช้เทคโนโลยีการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเนื่องจากเป็นจุดแข็งของวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมจักสาน นำไปสู่ความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน และการสืบทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมจักสานเป็นการใช้ทักษะและความชำนาญจากบรรพบุรุษ ช่วยสร้างรายได้และก่อให้เกิดการเรียนรู้เชื่อมความสัมพันธ์ในครอบครัว จากครัวเรือนสู่การรวมกลุ่มเพื่อสร้างผลิตภัณฑ์ให้ทันต่อความต้องการของตลาดที่เพิ่มขึ้น เกิดการกระจายอาชีพสู่ชุมชนใกล้เคียง และขยายเป็นเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรม รวมถึงการถ่ายทอดความรู้ไปสู่ชุมชนนอกชุมชนเพื่อแสดงออกถึงเอกลักษณ์ชุมชนและยังเป็นการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่สามารถนำไปพัฒนาศิลปหัตถกรรมในชุมชนของตนเองได้ อีกทั้งวิสาหกิจชุมชนหัตถกรรมที่ประสบความสำเร็จมีการปรับตัวและเปิดรับแนวคิดใหม่ๆ มีการร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ได้รับการสนับสนุนทางการตลาดจากหน่วยงานภายนอก เช่น การร่วมประชาสัมพันธ์วิถีชุมชนเพื่อส่งเสริมโอกาสทางธุรกิจและเทคโนโลยีการผลิตที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรทำให้วิสาหกิจชุมชนเป็นที่รู้จักมากขึ้นในวงกว้าง การรู้จักปรับตัวและการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเพื่อให้พร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก มีทักษะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง เช่น การตลาดออนไลน์ที่บริหารจัดการด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล รวมถึงแนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์และการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นต้น จากผลการวิจัยนี้นำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการพัฒนา

ศักยภาพวิสาหกิจชุมชนศิลปหัตถกรรมประเภทอื่น และสามารถนำไปประยุกต์สร้างคุณค่าผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยให้มีความร่วมสมัยอย่างยั่งยืน สะท้อนถึงอัตลักษณ์ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์ และต่อยอดไปสู่แนวคิดเศรษฐกิจสร้างสรรค์ต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2548). วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise). เรียกใช้เมื่อ 4 ธันวาคม 2563 จาก <http://www.sceb.doae.go.th/law.htm>
- กฤษณ์ จารุดำรงศักดิ์. (2560). การประเมินความยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน: กรณีศึกษาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรบ้านแลงพัฒนา. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม. สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.
- จรสพิมพ์ วังเย็น. (2554). แนวคิดหลังสมัยใหม่: การย้อนสู่โลกแห่งภูมิปัญญา. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ, 13(1), 20-23.
- จามร พงษ์ไพบูลย์. (2550). กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น: กรณีศึกษา "เพลงโหม่งฟาง" ของจังหวัดตราด. ใน วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษา. มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ชยาพร วัฒนศิริ และคณะ. (2553). รายงานการวิจัย การพัฒนาเกษตรอินทรีย์แบบวิถีชุมชน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ณัฐวดี พัฒนโพธิ์. (2560). การพัฒนาศักยภาพกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากต้นกก บ้านโนนนาคร ตำบลบัวบาน อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์. วารสารการบริหารปกครอง มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์, 6(ฉบับพิเศษ), 120-132.
- ตระกูลพันธ์ พิชรเมธา. (2559). ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมกับการพัฒนาสู่สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย สาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปะ, 36(1), 67-80.
- เทพพร มังธานี. (2563). ศิลปะทางศาสนาแนวคิดพื้นฐานและแนวทางการศึกษา. วารสารศาสนาและปรัชญา, 5(1), 19-33.
- ภิกษุ กัลยาณมิตร. (2558). การพัฒนาทุนทางสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยองค์การในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 11(3), 305-317.
- ระพีพรรณ มุหะหมัด. (2556). อิสลามกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนมัสยิดมาลุล อิสลาม คลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร. ใน วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการจัดการสิ่งแวดล้อม. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วิจารณ์ พานิช. (2556). สนุกกับการเรียนในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

- วิบูล ลี้สุวรรณ. (2558). พจนานุกรมหัตถกรรมเครื่องมือเครื่องใช้พื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ศรียา หอมชื่น. (2554). เศรษฐกิจสร้างสรรค์. จุลสารวิชาการท่องเที่ยวอิเล็กทรอนิกส์. เรียกใช้เมื่อ 4 ธันวาคม 2563 จาก <https://www.sacict.or.th/th/detail/2020-10-02-19-12-37>
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ. (2560). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สิบสอง พ.ศ.2560- 2564. เรียกใช้เมื่อ 18 ตุลาคม 2563 จาก http://www.nesdb.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422
- เสรี พงศ์พิศ. (2550). วิสาหกิจชุมชน กลไกเศรษฐกิจฐานราก. กรุงเทพมหานคร: เอดิชั่นเพรสโปรดักส์.
- Thom, M. (2016). Crucial Skills for the Entrepreneurial Success of Fine Artists. *Artivate*, 5(1), 3-24.
- Uphoff, N. (1996). Learning from Gal Oya - Possibilities for Participatory Development and Post-Newtonian Social Science. Retrieved October 18, 2020, from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1018529119960206>